

نقش ادبیات کودک در آشنایی کودکان با مساجد

تحلیل محتوای کتاب «داستان راستان» اثر استاد شهید مطهری

دکتر فریبا خوشبخت

استادیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شیراز

کلیدواژه‌ها: مسجد، ادبیات کودک، کتاب داستان راستان.

مقدمه

سنین کودکی دوران پراهمیتی است که غفلت از آن می‌تواند علاوه بر هدر دادن فرصت‌های طلایی به از دست رفتن قطعی فرصت‌ها منجر شود. فرصت‌هایی که نتوان در بقیه عمر آنها را یافت و از آنها بهره برد. بنابراین استفاده از این فرصت برای آموزش و آگاهی دادن به کودکان در زمره اهداف تعلیم و تربیت هر کشوری قرار دارد.

تعلیم و تربیت هر کشوری متشکل از اهداف، اصول، مبانی و محتواست. مبانی تعلیم و تربیت مشخص می‌کند که کلیت تعلیم و تربیت باید براساس چه مواردی برنامه‌ریزی شود. مبانی جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، زیست‌شناسی و فلسفی، مبناهای تعلیم و تربیت هستند. از جمله مواردی که در مبانی فلسفی مطرح می‌شود رویکردهای مذهبی هر نظام تعلیم و تربیتی است که به برنامه‌ریزان و متخصصان تعلیم و تربیت می‌گوید: «آنچه به کودکان آموزش داده می‌شود، باید بر مبنای ملاک‌های مذهبی هر کشور باشد» (شکوهی، ۱۳۸۶). از این رو و براساس مبانی فلسفی، در تعلیم و تربیت کشور ما نیز آموزش و آشنایی با مفاهیم مذهبی کشور، دین مقدس اسلام، مد نظر قرار می‌گیرد. پس کودکان ما باید با مفاهیمی همچون خدا (که رکن اصلی دینداری است)، نماز، مسجد و... آشنا شوند.

مفاهیم مذهبی اصولاً انتزاعی هستند و از طرف دیگر کودکان از نظر رشد شناختی به سطحی از رشد نرسیده‌اند که بتوانند مفاهیم انتزاعی را درک کنند» (شکرالله‌زاده و خوشبخت، ۱۳۹۰). برای مثال در خصوص ادراک مفهوم خدا، کودکان کوچک‌تر ادراک آنتروپومورفیک دارند؛ با قدری بزرگ‌تر شدن ادراک آنها نمادین می‌شود و تازه در حدود یازده، دوازده سالگی ادراک انتزاعی به معنای واقعی شروع به شکل‌گیری می‌کند (خوشبخت و مزیدی، ۱۳۸۳). درباره مفهوم مسجد نیز چنین است. ممکن است کودک با شنیدن «مسجد خانه خداست» در جواب سؤالش که مسجد چیست (یا کجاست)؟ آن را نفهمد. پس باید چه کاری انجام داد؟ آیا زمان کودکی را باید رها کنیم که میزان فراگیری کودک بسیار بالاست و منتظر رسیدن سن تفکر انتزاعی (یازده سالگی) شویم؟ مسلماً پاسخ خیر است. کریمی (۱۳۸۵) در کتاب پرورش حس

شناختی) در آموزش کودکان مؤثر است. نیز همان طور که ذکر شد آموزش دین از طریق شناختی برای کودکان میسر نیست اما به دلیل اینکه دین داری به صورت فطری در وجود انسان به ودیعه نهاده شده است، شیوه شهودی می تواند در پرورش حس مذهبی کودکان و آشنایی آنان با مفاهیم مذهبی مورد استفاده قرار گیرد (کریمی، ۱۳۸۵).

با توجه به مطالب بالا و نیز توجه به نیاز کشورمان برای طراحی فرصت‌هایی برای پرورش مذهبی در کودکان، مقاله حاضر به بررسی داستان‌های کتاب **داستان راستان** (جلد اول و دوم) از بعد توجه به موضوع مسجد پرداخته است تا بتواند از این طریق داستان‌هایی معرفی کند که برای آشنایی کودکان با مفهوم مسجد مناسب است. در نتیجه، این مطالعه در جهت پاسخگویی به سؤال زیر است:
مسجد در کتاب **داستان راستان** (جلد اول و دوم) چگونه معرفی شده است و چه ویژگی‌هایی دارد؟

روش پژوهش

روش پژوهش مطالعه حاضر از نوع کیفی است که با استفاده از شیوه تحلیل محتوا انجام گرفت و کتاب مورد بررسی در این پژوهش، جلد‌های اول و دوم کتاب داستان راستان اثر استاد مرتضی مطهری (۱۳۶۲) است.

واحد تحلیل در مطالعه حاضر داستان است، بدین صورت که هر داستان توسط محقق خوانده شد و اگر واژه مسجد در آن به کار رفته بود، کل داستان با توجه به چگونگی معرفی مسجد مورد بررسی قرار می‌گرفت.

نتایج پژوهش

از مجموع ۱۲۵ داستان هفده داستان به واژه مسجد اشاره کرده بودند. این داستان‌ها عبارت‌اند از: رسول اکرم و دو حلقه جمعیت، اعرابی و رسول اکرم، بازاری و عابر، تازه مسلمان، جوان آشفته‌حال، همسایه نو،

مذهبی، بهترین شیوه برای آموزش مذهب به کودکان را روش نمادین مطرح می‌سازد که همان تأثیر از طریق دل است. به نظر می‌رسد شیوه آموزش غیررسمی از نوع اکتشافی که به خصوص برای کودکان کوچک‌تر بسیار مفید است می‌تواند در این باره کارساز باشد، این شیوه شبیه پرورش نمادین است. آموزش به دو شیوه رسمی و غیررسمی صورت می‌پذیرد: آموزش رسمی که در قالب کتاب و برنامه درسی است و آموزش غیر رسمی که چارچوب مشخصی ندارد و در چارچوب فعالیت‌های غیردرسی از جمله بازی، قصه خوانی، دیدن فیلم و... به کودکان آگاهی داده می‌شود و در نوع اکتشافی مربی یا والدین فرصت مناسب را فراهم می‌سازد و کودک در خور فهم خود و با فعالیت خود به کشف امور و مفاهیم می‌پردازد (پولارد و تن، ۱۹۹۴). از آن جا که دنیای کودک، دنیای قصه، بازی و شادی است، بنابراین آموزش غیررسمی می‌تواند در این سنین بسیار مؤثر باشد.

در نتیجه، یکی از شیوه‌های تأثیرگذار در تعلیم و تربیت کودکان استفاده از روش‌های غیر رسمی از جمله استفاده از ادبیات کودک است. ادبیات کودک به مجموعه‌ای از آثار گفته می‌شود که جنبه ادبی دارند و مخاطب آنها کودکان است (فزل‌ایغ، ۱۳۸۵). انواع کتاب‌های داستانی، شعر، قصه، کتاب مصور مخصوص کودکان در زمره ادبیات کودک است (نورتن، ۱۳۸۲). از آنجا که در ادبیات کودک جنبه زیبایی‌شناسی لحاظ می‌شود، بنابراین می‌تواند با برانگیختن عواطف بر مخاطب تأثیرگذار باشد (حجوانی، ۱۳۸۹). پس ادبیات کودک

به دلیل ایجاد حس زیبایی و

برانگیختن عواطف به

صورت غیررسمی

(و نه از طریق

رسمی و

**آموزش
دین از طریق شناختی
برای کودکان میسر نیست اما
به دلیل اینکه دین داری به صورت
فطری در وجود انسان به ودیعه
نهاده شده است، شیوه شهودی
می تواند در پرورش حس مذهبی
کودکان و آشنایی آنان با مفاهیم
مذهبی مورد استفاده قرار
گیرد**

در جست‌وجوی حقیقت، پسر حاتم، جو بپر و زلفا، توحید مفضل، مصونیتی که لغوشد، اولین اشعار، برنامه کار، کابین خون، پندآموزگار، حتی برده‌فروش و اذان نیمه شب.

در ادامه، تحلیل هر داستان خواهد آمد.

۱. رسول اکرم (ص) و دو حلقه جمعیت

در این داستان، مسجد محلی است که در آن عبادت و ذکر صورت می‌گیرد و نیز محل تعلیم و تعلم معرفی می‌شود.

۲. اعرابی و رسول اکرم (ص)

این داستان بیان می‌کند که مردم برای برآوردن حاجت خود به مسجد می‌رفتند. همچنین پیامبر مردم را در مسجد به خداپرستی دعوت می‌فرمودند.

۳. بازاری و عابر

در این داستان بیان می‌شود که مسجد مکانی است که مؤمنان در آنجا از خداوند هدایت دیگران را می‌خواهند و به دعا برای دیگران می‌پردازند.

۴. تازه مسلمان

مسجد محلی است برای انجام دادن عبادات مسلمانان. از جمله: خواندن نماز و قرآن.

۵. جوان آشفته حال

مسجد علاوه بر جایگاه خواندن نماز مکانی است که مؤمنان در آن به احوالپرسی یکدیگر می‌پردازند و از حال یکدیگر باخبر می‌شوند. بنابراین مسجد تنها مکان بجا آوردن اعمال انفرادی نیست.

۶. همسایه نو

در این داستان در مسجد به بیان مشکل مردم آزاری و توصیه به احترام به حقوق همسایگان پرداخته می‌شود. بنابراین، از منظر این داستان در مسجد به مسلمانان آداب اجتماعی آموزش داده می‌شود.

۷. در جست‌وجوی حقیقت

این داستان بیان می‌کند که افراد وقتی دلتنگ می‌شوند و احساس تنهایی می‌کنند به مسجد می‌روند و با خدا راز و نیاز می‌کنند.

۸. پسر حاتم

در مسجد حاکمان غیرمسلمان نیز برای آشنایی با پیامبر به ایشان رجوع می‌کردند.

۹. جو بپر و زلفا

اگرچه مسجد پناهگاه مستمند می‌تواند باشد اما محل اقامت و سکونت نیست.

۱۰. توحید مفضل

مسجد جای تفکر و مباحثات علمی است. حتی مباحثی که ممکن است با اندیشه‌های مسجد مخالف باشد از جمله بحث مادی بودن جهان هستی.

۱۱. مصونیتی که لغوشد

حتی در زمان جاهلیت مسجد (مسجدالحرام) مکانی بوده که اخبار به گوش عموم مردم می‌رسیده است. یعنی مسجد بلندگوی اجتماع است.

۱۲. اولین اشعار

مسجدالحرام مرکز اعلام اخبار و وقایع بوده است.

۱۳. برنامه کار

مسجد جای تعیین سهمیه بیت‌المال بوده است؛ یعنی، در آن به امور مالی و اقتصادی پرداخته می‌شده است. همچنین حضرت علی با رفتن به مسجد همراه با شمشیر و لباس رزم، دفاع از اسلام را در مقابل کسانی چون طلحه و زبیر اعلام کرد.

۱۴. کابین خون

مسجد مکان عبادت و زهد است. مکان برگزاری نماز و اعلام هنگام نماز به همگان.

۱۵. پندآموزگار

در این داستان بیان می‌شود که مسجد محل تبلیغات، آموختن درس، قرائت وصیت‌نامه حاکم فوت شده و تعیین ولیعهد است.

۱۶. حتی برده‌فروش

در این داستان فقط نام مسجد آمده و به کارکرد آن اشاره‌ای نشده است.

۱۷. اذان نیمه شب

مسجد محل اذان گفتن و اعلام وقت نماز است. نیز از طریق گفتن اذان بی‌موقع مردم از واقع شدن بی‌عدالتی آگاه می‌شدند.

بحث و بررسی

همان‌طور که نتایج این پژوهش نشان داد در کتاب داستان و راستان (جلد اول و دوم) هفده داستان به واژه مسجد اشاره کرده‌اند. در یک داستان (حتی برده‌فروش) فقط به واژه مسجد اشاره کرده است و هیچ اطلاعاتی در رابطه با معرفی مسجد به مخاطب ارائه نمی‌کند. شانزده داستان به معرفی کاربرد مکانی مسجد می‌پردازد که می‌تواند برای کودکان آشنایی با مسجد را از طریق شنیدن قصه فراهم سازد که موقعیتی فرخ‌بخش است. آنچه این داستان‌ها درباره مسجد بیان می‌دارند، در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است. با نگاهی دقیق‌تر به نمودار شماره ۱ می‌توان موارد استخراجی از تحلیل کتاب داستان راستان را به مؤلفه‌های کلی‌تر به قرار زیر طبقه‌بندی کرد.

• بعد مذهبی مسجد

محلی برای عبادت، بجا آوردن نماز، خواندن دعا و ذکر، گفتن اذان و اعلام وقت نماز و دعوت مردم به خداپرستی؛

• بعد تعلیم و تربیتی مسجد

مسجد مکان تفکر، تعلیم و تعلم و مباحثات عمیق علمی؛

• بعد اجتماعی مسجد

مسجد محل آموزش آداب اجتماعی؛ مشورت؛ کمک به یکدیگر؛ از حال یکدیگر باخبر شدن؛ خبر رسانی به عموم؛ تبلیغات؛

• بعد سیاسی مسجد

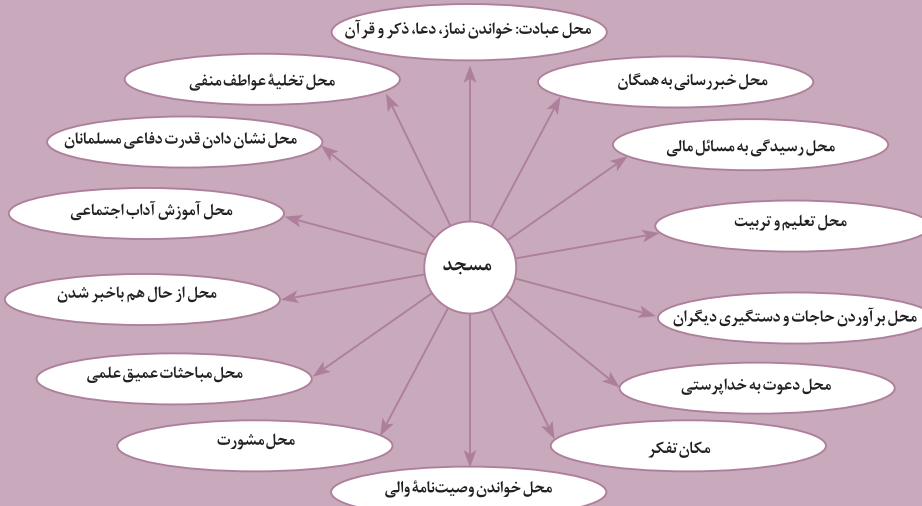
مسجد مکان خواندن وصیت‌نامه حاکم فوت شده؛ تعیین ولیعهد، نشان دادن قدرت دفاعی به دشمنان؛

• بعد روانی مسجد

مسجد مکان تخلیه عواطف منفی و تزکیه روح و تحصیل روحیه و نشاط روانی.

• بعد اقتصادی مسجد

مسجد محل تعیین مسائل مالی مملکت اسلامی. نتایج این پژوهش در قالب مؤلفه‌های مذکور در نمودار شماره ۲ آورده شده است.

نمودار شماره ۱: موارد مربوط به معرفی مسجد مستخرج از کتاب داستان راستان (جلد اول و دوم)

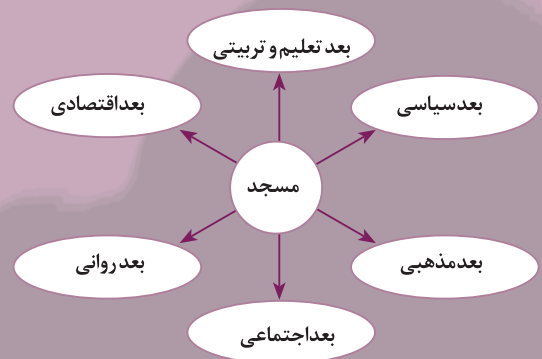
نتیجه‌گیری

کتاب داستان راستان شامل داستان‌های کوتاه مستندی است که براساس رویدادهای صدر اسلام شکل گرفته‌اند و می‌توانند موقعیت خوبی را برای آشنایی مخاطبان با مفاهیم مذهبی فراهم سازند. هفده داستان این کتاب به معرفی مسجد به صورت غیرمستقیم و در روند رخداد حوادث می‌پردازد و بیان می‌دارد که مسجد فقط محل پرداختن به اعمال مذهبی نیست، بلکه کارکردهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، تعلیم و تربیتی و روانی برای مسلمانان دارد. چون این داستان‌ها کوتاه هستند می‌توانند برای کودکان مناسب باشند. البته برخی از داستان‌ها مانند **توحید مفضل** به

لحاظ موضوعی مناسب درک کودکان نیستند و برخی از داستان‌ها مانند کابین خون به دلیل طولانی بودن و وجود چند حادثه در طرح داستان، مناسب این گروه سنی نیستند. همچنین از آنجا که کتاب کودک بدون تصویر بی‌معنی است (نیکولایا و اسکات، ۲۰۰۶) این داستان‌ها برای استفاده کودکان به تصویرگری مناسب نیاز دارد تا از سواد بصری آنها نیز استفاده شود. در نتیجه با در نظر داشتن مواردی که ذکر شد بازنویسی این داستان‌ها می‌تواند داستان‌هایی را برای ساعات قصه‌گویی کودکان در مراکز مهدهای کودک یا در منزل فراهم آورد. البته نباید از نظر دور داشت که این داستان‌ها علاوه بر مسجد به مفاهیم دینی دیگر هم اشاره کرده‌اند که تحلیل آنها می‌تواند موضوع مطالعات آتی باشد.

منابع

۱. حجوانی، مهدی. زیبایی‌شناسی ادبیات کودک. تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۹.
۲. خوشبخت، فریبا و مزیدی، محمد؛ بررسی شکل‌گیری مفهوم خدا در کودکان ایرانی. همایش مبانی نظری و روان‌سنجی مقیاس‌های دینی، ۱۳۸۳.
۳. شکرالله‌زاده، سودابه و خوشبخت، فریبا؛ بررسی راه‌های خداشناسی از طریق آفرینش طبیعت در شعر کودک از جنبه‌های دینی فلسفی، روان‌شناختی کودک و زیباشناسی شعر. شیراز، سومین همایش مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز، ۱۳۹۰.
۴. شکوهی، غلامحسین؛ مبانی و اصول آموزش و پرورش. مشهد، به‌نشر، چاپ بیست‌ونهم، ۱۳۸۶.
۵. کریمی، عبدالعظیم. رویکردی نمادین به تربیت دینی با تأکید بر روش‌های اکتشافی. تهران: قدیانی، ۱۳۸۵.
۶. مطهری، مرتضی؛ داستان راستان. ج اول و دوم، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۲.
۷. نورتونی، دانا و نورتون، ساندر؛ شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها از روزن چشم کودک، مترجم: منصوره راعی و دیگران. تهیه شده در مؤسسه فرهنگی هنری خانه ترجمه کودکان و نوجوان، تهران، قلمرو، ۱۳۸۲.
8. nikolajeva, M. & Scott, C. 2006. **How picturebooks work**. New York. Routledge.
9. Pollared, A. & Tann, S. 1994. **Reflective teaching in the primary school**. London, Cassell.

نمودار شماره ۲: مؤلفه‌های استخراجی مربوط به معرفی مسجد در کتاب داستان راستان (جلد اول و دوم)